

De ruimte die we delen. Pleidooi voor Ontwerpend Ontwikkelen

Position Paper Rapport Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050

Hans Teerds / Mei 2024

Ergens in haar omvangrijke oeuvre stelt de filosofe Hannah Arendt ‘ruimtelijk denken is politiek denken’, omdat het denkt vanuit ‘de wereld én haar inwoners’. Kenners van haar oeuvre zullen begrijpen dat ze met ‘de wereld’ niet zomaar de globe bedoelt, de planeet aarde, maar dat het haar gaat om de (publieke) structuren, voorzieningen en artefacten die de inwoners met elkaar delen én aan elkaar verbinden. De uitdagende dimensie van Arendts inzicht is het besef dat deze wereld niet neutraal is, maar de mens en samenleving conditioneert. Arendt vergelijkt in haar bekende boek *De menselijke conditie* de wereld met een tafel, die mensen zowel verbindt als van elkaar onderscheidt. De tafel is tussen de mensen, en door de tafel heeft ieder zowel een eigen plaats als ook een zekere gezamenlijkheid. Arendt schrijft het niet, maar het is wel logisch dat de vorm van die tafel nogal bepalend is voor de mogelijkheid tegelijkertijd mensen aan elkaar te verbinden als van elkaar te onderscheiden. Het maakt immers nogal een verschil of men aan een cafétafel zit, waar men een intiem gesprek kan voeren, of aan de lange hoefijzervormige tafels die in de vergaderzalen van de Tweede Kamer staan, waarbij een microfoon nodig is om met elkaar van gedachte te wisselen. Het is duidelijk dat de tafel het gesprek beïnvloedt en de discussie conditioneert. Zo dus ook de wereld – de manier waarop we onze democratie inrichten, onze publieke voorzieningen structureren, maar ook hoe we ons land inrichten. Daarom heb ik vaak de metafoer van de tafel voor ogen, als ik over de ruimtelijke uitdagingen denk waar we in Nederland voor staan. Ruimte is namelijk zo’n tussen, dat mensen zowel bij elkaar kan brengen, als van elkaar kan onderscheiden, en dat bepalend is voor de manieren waarop we in ons land kunnen samenleven, samenwonen, samenwerken – elkaar tegenkomen of elkaar kunnen ontlopen. Het maakt nogal uit wie of wat we tegenkomen wanneer we publieke voorzieningen om de hoek van onze woning hebben, op loop- of fietsafstand, of dat we daarvoor telkens de auto moeten nemen.

Dat ruimte politiek is, is evident. Zeker in Nederland. Het rapport van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 maakt meer dan duidelijk dat de ruimte in ons land niet alleen vandaag de dag al flink onder druk staat, maar ook dat de druk op de ruimte in de (nabije) toekomst alleen maar zal toenemen. Bevolkingsgroei, veranderende samenstelling van huishoudens, toenemende mobiliteitsbehoefte, noodzakelijke klimaatadaptatie, energietransitie en transitie van de landbouw, om maar enkele van de uitdagingen te noemen, hebben allemaal ruimtelijke consequenties die veelal met elkaar in conflict zijn. Het zoeken naar de onderlinge samenhang, en het bepalen van de onderlinge verhoudingen en hiërarchie is essentieel politiek van aard. Immers, welke keuzes gemaakt worden, zelfs op de landelijke schaal, is bepalend voor waar en hoe mensen (samen)wonen, werken, ondernemen, zich verplaatsen. Arendt voegt aan haar stelling, waarmee ik dit paper begon, toe dat ‘ruimtelijk denken’ niet gebonden is aan een concrete en specifieke ruimte. Terecht, de gedeelde wereld is niet aan plaats en tijd gebonden. Toch zou ik hier tegen Arendt in en tegelijkertijd in lijn met haar eigen denken ervoor willen pleiten dat het politiek denken, juist in tijden van ruimtelijke uitdagingen, gebaat is bij het denken vanuit concrete ruimten. Sterker nog: het is gebaat bij ontwerpende benadering. Ik wil hier vier opmerkingen over maken.

1. Ontwerp maakt concreet

Toekomstige ontwikkelingen, zeker op het landelijke niveau, worden veelal verrat in abstracte beleidsdocumenten, prognoses, berekeningen. Het is echter moeilijk, zo niet onmogelijk, om via dergelijke documenten grip te krijgen op (en keuzes te maken over) de samenhang van de dilemma’s, die uiteraard van plaats tot plaats verschillen. Een ontwerpende benadering maakt deze verschillen meteen concreet. Ontwerpen vertrekt vanuit specifieke dilemma’s én vanuit een concrete situatie. Deze situatie kan klein zijn (een bepaalde polder, een verouderd bedrijfsterein), maar ook groot, zoals een hele provincie of het hele land in de context van Europa. Via een ruimtelijke analyse wordt de dynamiek van ondergrond, infrastructuur, omgeving, bevolkingssamenstelling, bevolkingsgroei in kaart gebracht. Aan de hand van verschillende ambities kan duidelijk gemaakt worden wat de concrete gevolgen zijn van bepaalde (beleids)doelstellingen: wat betekenen de doelstellingen concreet voor de (toenemende) mobiliteit, mogelijkheden voor boerenbedrijven, de noodzakelijke bouw van publieke voorzieningen – en hoe verhouden die zicht tot elkaar? Kortom: ontwerp maakt concreet door de schalen heen: de landelijke ambitie vertaalt zich in het ontwerp direct naar de gevolgen voor de ruimte ‘op de grond’, in de buurt, op de manieren waarop mensen samenwonen (en dus

richting de concrete wereld van de ruimtelijke structuur die we met elkaar delen, die ons aan elkaar verbindt, ofwel van elkaar weghoudt).

2. *Ontwerp verkent mogelijkheden*

Een ontwerp is natuurlijk meer dan een verkenning van fysieke structuren, potenties, conflicten, en belangen. Het is ook een instrument om tot oplossingsrichtingen te vinden. Ontwerpen is mediëren tussen verschillende belangen, niet om iedereen tevreden te stellen, maar wel om mogelijkheden te vinden waarbij een oplossing meerwaarde creëert vanuit meerdere perspectieven. Via een ontwerp kunnen ongedachte kansen geopend worden, waarbij onverwachte oplossingen in beeld komen. Door te ontwerpen kunnen verschillende claims op de ruimte in samenhang worden gezien, of op zo'n manier samen worden gebracht dat de ruimte meervoudig kan worden gebruikt. Een cruciale factor is dat het ontwerp open blijft: het is een instrument om inzicht te verwerven. Daarom kan het ontwerp zich niet beperken tot één mogelijkheid (die dan uitgevoerd moet worden), maar zal juist verschillende mogelijkheden, vanuit verschillende perspectieven moeten onderzoeken, zodanig dat ook inzichtelijk wordt welke keuzes er gemaakt kunnen worden en wat de consequenties daarvan zijn. Het Planbureau voor de Leefomgeving heeft hier een duidelijke taak, maar ook kan gebruik gemaakt worden het atelier van de rijksbouwmeester, van de ontwerpkracht van opleidingen architectuur, landschapsarchitectuur en stedenbouw, als natuurlijk van bureaus die veelal veel kennis hebben van de lokale markt en uitdagingen.

3. *Ontwerp maakt discussie mogelijk*

Ontwerpen is het inzetten van creativiteit, het menselijk verbeeldingsvermogen, om de toekomst te verkennen. Verbeelding duidt zowel op het vermogen het mogelijke *in te beelden*, alsook het vermogen om dit te *verbeelden*, te communiceren naar een groter publiek (in teksten en via beelden). Beide aspecten zijn cruciaal in tijden waarin ruimte sporadisch voorhanden is, terwijl de claim op de ruimte alleen maar toeneemt. Via een ontwerp kunnen de ruimtelijke consequenties van maatschappelijke uitdagingen scherp in beeld komen, al dan niet in combinatie met mogelijke oplossingsrichtingen. Ontwerpen is geen wiskunde, waarbij formules leiden tot onontkoombare uitkomsten. Als er ontworpen wordt, lijkt alles mogelijk. De uitkomst van een ontwerp is onder andere afhankelijk van de uitgangspunten. Bij het presenteren van een ontwerpend onderzoek is het daarom belangrijk de uitgangspunten te concretiseren of zelfs ter discussie te stellen, bijvoorbeeld door ook alternatieve plannen te maken. Dat maakt duidelijk dat er iets te kiezen valt en maakt daarmee het (politieke) gesprek mogelijk over de uitgangspunten van de plannen en de consequenties ervan voor alle betrokkenen.

4. *Ontwerp maakt regie mogelijk*

Juist als we vanuit ontwerpend onderzoek denken maken, zal er ruimte ontstaan voor verschil van plaats tot plaats. Het is essentieel om die verschillen ook in de uitvoering te behouden, en hierop te juist te sturen. Het rapport van de Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 maakt de toenemende diversiteit meer dan duidelijk – allereerst natuurlijk in de bevolkingssamenstelling en huishoudens, en daarmee de diversiteit in woonbehoeften, maar in het verlengde daarvan ook in de behoefte aan mobiliteit, werkgelegenheid, en publieke voorzieningen. In toevoeging daarop is ook verschil noodzakelijk in mogelijkheden voor boerenondernemerschap en voor de natuur in de vorm van biodiversiteit en klimaatadaptatie. Voor de meeste van deze onderdelen is de overheid aan zet. Door gebruik te maken van ontwerp als instrument zal gestuurd kunnen worden op zowel meervoudig ruimte gebruik, als ook op diversiteit in oplossingen en aanbod. Economisering van de ruimtelijke ontwikkelingen staat daarmee op gespannen voet, gezien de neiging tot standaardisering binnen een op winstgerichte en risicomijdende onderneming. Standaardisatie staat echter haaks op de pluraliteit van de wereld en de complexiteit van steden, landschappen en gemeenschappen. Ontwerp heeft daarentegen het vermogen de complexiteit die inherent is aan de wereld niet reduceren, maar haar juist omarmen.

Daarmee is ontwerp geen smeerolie in ontwikkelingsprocedures. Het zou zelfs een factor kunnen zijn die vertragend werkt. Ik beseft dat dit geen aanbeveling is vanuit de urgentie van de uitdagingen waar we voor staan, noch vanuit economisch perspectief. Maar vanuit het perspectief van zorgvuldigheid kan beter gewerkt worden met een gedegen plan op alle niveaus, te beginnen op het formuleren van een ambitie voor het hele land, dan met een halfbakken plan (laat staan geen concreet plan). Ruimtelijk denken is politiek denken, schreef Arendt. Ik voeg daar graag aan toe: politiek denken over de toekomst van de ruimte kan niet zonder de potenties van het ontwerpend denken. Ontwerpen heeft immers het vermogen om duidelijk te maken wat de abstracte getallen betekenen voor de alledaagse structuren van mens en dier, lucht(kwaliteit) en biodiversiteit, Juist die zouden we in ogenschouw moeten nemen alvorens politieke keuzes gemaakt kunnen worden.